

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 09.11.2020

Kabul Tarihi: 16.11.2020

MEDENİYET TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA CEMİL MERİÇ: DOĞU, BATI VE TÜRK TOPLUMUNUN MEDENİYET TASAVVURLARI*

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ**

Öz

Makalede, günümüzde yapılan medeniyet tartışmalarına önemli katkılar sunacağını düşündüğümüz gerek üslubu ve kaleminin keskinliğiyle gerekse eserlerinin muhtevası ve ele aldığı konularla halen, özellikle de son zamanlarda sürekli gündeme gelen, yakın dönem Türk düşünce hayatının önde gelen isimlerinden Cemil Meriç'in Doğu, Batı ve Türk toplumunun medeniyet tasavvurlarına ilişkin karşılaştırmalı analiz ve değerlendirmeleri ele alınacaktır.

Doğu ve Batı medeniyetlerini, özellikle de ömrünün sonlarına doğru Türk toplumunu tarihi akış içerisinde çok yönlü bir şekilde, ana kaynaklarına giderek, hiçbir zümrenin temsilcisi olmadan, "kaleminin namusu"nu koruyarak eserlerinde interdisipliner bir bakış açısıyla yorumlayan Cemil Meriç, medeniyet tartışmaları bağlamında tekrar gündeme gelmesi gereken önemli bir külliyat bırakmıştır.

Anahtar kelimeler: Medeniyet, Cemil Meriç, Doğu, Batı, Türk Toplumunu.

Cemil Meriç In The Context Of Civilization Debates: The Civilization Thoughts Of The East, Western And Turkish Society Abstract

In the article, the comparative analysis and evaluations of Eastern, Western and Turkish society's imaginations of civilization presented by Cemil Meriç, one of the leading names of the recent Turkish intellectual life, who is still on the agenda with both his style and his powerful pen; and the content of his works; and the subjects he deals with, which we think they will make important contributions to the discussions of civilization held today will be discussed.

* Bu metin, *Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç* adlı kitapta yer alan yazarın *Cemil Meriç Düşüncesinde Din* isimli kitap bölümünün yeniden düzenlenmiş halidir.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, kemaledintas@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8759-5147.

Cemil Meriç, who interprets interdisciplinary the Eastern and Western civilizations and especially at the end of his life, the Turkish society as well, in a versatile way in the historical flow by going to the main resources, without the representative of any group, and by preserving the "honor of his pen" in his works, has left an important corpus in the context of civilization debates.

Keywords: Civilization, Cemil Meriç, East, West, Turkish Society.

Giriş

Çözümlediği sosyal olgu ve sorunları özgün üslubuyla harmanladığı ürünleriyle Türk fikir hayatının önemli figürlerinden biri olan Cemil Meriç, "Kimim ben?" sorusuna, "Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi"¹ diye cevap veren "özgün" ve "aykırı" bir düşünce adamıdır. Kendi deyimiyle tecessüslerinin yöneldiği ilk kutup olan Avrupa'dan² Asya (Hind) düşüncesine dönen, oradan da Türk toplumuna yönelen, "muhteşem bir mâziyi, daha muhteşem bir istikbale bağlayan köprü olmak"³ isteyen, bu anlayışla da; Osmanlı aydınından Türk aydınına, Batılılaşmadan çağdaşlaşmaya, tarihten günümüze, düşünceden edebiyata, İslami düşünceden Marksist düşünceye, ideolojilerden anarşi, terör ve anomiyeye, ansiklopedilerden Kitab-ı Mukaddes'e kanat açan engin bir düşünce zenginliğine sahip olan Cemil Meriç'in gayesi; ilmin, sağduyunun, aklın ve imanın kılavuzluğunda, kendimizi yani dünü ve bugünü ile Türk insanını, Türk toplumunu, Türk aydınına, Türk düşüncesini tanımadır.⁴

Cemil Meriç'in ortaya koyduğu yaklaşımların etrafı bir etüd yapılmadan bile görülebileceği gibi o, hemen hemen toplumsal hayatımızın bütün aşamalarında iki asrı geçen bir zaman dilimi boyunca boğuştuğumuz sorunları teşrih masasına yatırmış ve yine birçok sosyal olgu hakkında umulmadık çözüm önerileriyle "kral çıplak" deme cesaretini göstermiştir. Entelektüel üretim anlamında farklı dünya görüşlerinin rahatlıkla benimseyebileceği verimli bir hayat süren Meriç, XXI. yüzyılda Türk toplumunun küresel ve bölgesel anlamda iç içe olduğu sorunların çözümü adına hâlâ büyük değer taşıyan görüşleriyle incelenmeyi, bugün belki dün olduğundan daha fazla hak etmektedir.

Bu metinde esas olarak, yakın tarihimizde yaşamış olan, kendine has fikir ve tespitleriyle sıra dışı kalabilmeyi başaran, ömrü boyunca ve halen pek az anlaşılın Türk düşüncesinin önemli isimlerinden Cemil Meriç'in görüşleri, medeniyet tasavvurları çerçevesinde, Doğu, Batı ve özellikle de Türk toplumu doğrultusunda incelenecektir.

1. Işık Doğudan Gelir: Bir Dünyanın Eşiğinde

Cemil Meriç'in düşünce dünyasında, Doğu ile Batı ve her ikisi arasındaki ilişkiler sürekli olarak irdelenir. Aslında, düşünürümüze göre Doğu ile Batı, insan beyninin iki yarım küresi gibidir ve vehimlerden sıyrılanlar için ne Doğu

¹ Cemil Meriç, *Jurnal*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 189.

² Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, s. 447.

³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 451.

⁴ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 10.

ne de Batı vardır.⁵ Gerek Doğu ve gerekse Batı tek başına yekpare bir bütün olmadığından, tefekkür, hiçbir kıtanın tekeli altında değildir.⁶ Ancak, “ışık doğudan gelir”⁷ anlayışı doğrultusunda Batıyı anlamak için de Doğuyu tanımak ve oradan hareket etmek gereklidir: “Doğu, bütün vahiylerin kaynağı, diyor bir tarihçi. Peygamberler Asya’nın çocuğu, yorumcular Avrupa’nın. O iki dünya aynı Söz’ün yankısıdır...”⁸

Doğu medeniyetlerini, aslî cevherlerine sadık ve birçok medeniyetlerin vatanı olarak gören Cemil Meriç için Doğu toplumlarının ilk ortak vasfı “ananevi” olmalarıdır.⁹ Diğer bir özellik ise Doğunun, maddî dünya ile manevî dünyayı ve ruh-beden arasındaki bütünlüğü Batıdan çok daha önceleri kavramasıdır.¹⁰ Ayrıca Doğunun inanç yapısının şekillenmesinde coğrafi unsurların da ayrı bir önemi vardır.¹¹

Düşünce dünyasında özel bir yere sahip olan Hind’i tanımak amacıyla uzun süren çalışmalar yapan Cemil Meriç, bu birikimlerini “Bir Dünyanın Eşiğinde” adı altında kitaplaştırmıştır. Hind düşüncesini tanımak, genel olarak Asya’yı tanımak demektir.¹² Avrupalı kılavuzlarının öncülüğünde Hind’in düşünce örgüsüne nüfuz eden Cemil Meriç, Hind’i tanımakla dünyada başka Avrupalılarında olduğunu anlamıştır.

Cemil Meriç, Hind’i yeterince tanımadığımız fikrindedir. Türk aydınları pencerelerini Doğunun en büyük medeniyeti olan Hind’e kapatmışlar ve tamamen Batıya yönelme yanlışlığı içerisine girmişlerdir.¹³ Hâlbuki bütün inançlara söz hakkı tanıyan Hind, düşünce dünyasında keşfe çıkarılanın uğrayacağı ilk ülke olmalıdır. Ayrıca çağdaş Avrupa, en aydınlık taraflarıyla Hind’in bir devamıdır.¹⁴ Hindistan ile ilgili olarak diğer bir husus da bünyesinde yer alan inançların çeşitliliğine rağmen, bütün inançların son derece girift bir ortamda birbirlerini yadırgamadan beraberce yaşamalarıdır:

“Bu ülkede mevsimler de çağlar da, inançlar da sarmaş dolaş. Şiirle dua, felsefe ile din, inkârla iman kucak kucağa. Bu Babil Kulesi’nde iki yüz yirmi dil konuşulur. Bir yanda taş devrini yaşayan siyah derililer, kaba bir putperestlik; ötede beyaz ırkın en saf örnekleri. Şiir, felsefe ve o uçurumla bu zirve arasında inançların bütün dereceleri, medeniyetlerin bütün basamakları, ırkların bütün alaca bulacalığı. Ama bu mahşer bir kaos değil. Çağların rengarenk mozaiğinden tılsımlı bir bütün yaratmış zaman.”¹⁵

⁵ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 88.

⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 56.

⁷ Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 154.

⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 27.

⁹ Cemil Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, Umran Yayınları, Ankara 1981, s. 11.

¹⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 25.

¹¹ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 413.

¹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 21.

¹³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 85-88.

¹⁴ Cemil Meriç, *Jurnal*, C. I, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 372.

¹⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 90-91.

Hindistan'da ortaya çıkmış olan en eski ve köklü din, Hinduizm'dir. Bundan dolayı Cemil Meriç'in Hind toplumunun dinî yapısı ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde genellikle Hinduizm esas alınmıştır.

Cemil Meriç, kast sisteminde, her kast için ayrı bir dinî anlayışın bulunduğunu, böylece de Hind dininde yetişkin insan ile çocuğun dininin birbirinden ayrıldığını belirterek,¹⁶ bu durumun Hind düşüncenin sahip olduğu değerler manzumesi açısından gayet tabii olduğu fikrindedir:

"Hind'de herkes kastının damgasını taşır. Her kastın kendine göre bir haram-helal dünyası var. Hayat tehlikelerle dolu, kılavuzsuz dolaşmaya gelmez. Bu kılavuz 'Darma-Şastra'. Kendimizi bulmak için kendimizden uzaklaşmalı, toplum içinde erimeliyiz. Kastın faziletleri kendi faziletlerimiz. Şahsiyetimizin bir parçası kast, daha önceki hayatlarımızın bir sonucu. An bir halka. Bu oyun biz doğmadan önce başlamış, rolünüzü seçmek elinizde değil. Hüner, bize düşen rolü başarı ile oynamak."¹⁷

Hind'in inanç yapısındaki kastların, içtimai zümrelerin birbirine tecavüz etmemeleri için düşünülen bir sistem olduğuna inanan,¹⁸ Hind'in bazı çevreler tarafından kast sistemi yüzünden eleştirilmesini tutarlı bulmayarak, Batı toplumlarındaki sınıfsal yapısallaşmaya oranla kast sistemi çok daha insan-cıdır:

"Hind aleyhinde atıp tutanların başlıca dayanağı kastlar. Ama Britanya sömürgelerinde İngiliz ile yerliyi birbirinden ayıran duvar çok daha sarp değil miydi? Amerikan zencisinin durumu paryanınkinden daha mı imrendirici? Batılı nasıl uzun veya kısa boylu, sarışın veya esmer, Danimarkalı veya İspanyol olarak doğarsa; Hindli de dokumacı veya balıkçı, Brahman veya Kışatriya olarak doğar. Kast bir ana kucağıdır Hindli için. Leyleğin yuvadan attığı yavru yok bu ülkede. Hangi kastta doğmuşsanız, o kastta ölürsünüz. Başarınız etrafınızdakileri sevindirir, başarısızlıklarınız üzer. Ama hep beraber yükselir, hep beraber düşersiniz. İnsanı insandan ayıran duvarlar yıkılmadıkça, ferdin bir sınıftan ötekine atılması neye yarar? İhanete benzeyen bir yükseliş değil mi bu?"¹⁹

Cemil Meriç, Hind toplumunun çok Tanrılı inanç yapısının ve Tanrının dünya ile olan sürekli ilişkisinin Hind toplumu üzerinde müspet bir tesiri olduğu fikrindedir:

"Hıristiyanların Tanrı'sı dünyaya bir kere iner. Bu bir fedakârlıktır onun için. Hind'in Tanrı'sı yeryüzündeki savaşa sık sık katılır. Dünyayı karanlıklar basınca tarih sahnesinde boy gösterir ve yeni bir devir açar. Kızmadan, heyecanlanmadan başarır işini... Kimi içinde bulur Tanrı'yı, kimi geleceğin çizdiği yoldan varır ona. Bütün inanışlar güzel, bütün vehimler

¹⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 114.

¹⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 124.

¹⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 25.

¹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 20.

*meşru. Anlayışları ne olursa olsun, varlıkların hepsi Tanrı'nın parçaları.
Neji seversen Tanrı odur.”²⁰*

Cemil Meriç, Hinduizm’de yer alan bu temel inançların; insana geniş bir sorumluluk yüklediğini, Tanrıyı kötülemeden dünyadaki kötülükleri izah etme imkânı verdiğini ve insanı huzura kavuşturduğunu iddia eder.²¹ Ayrıca, Hind inançları içerisinde önemli bir yere sahip olan “Ahimsa” (şiddete başvurmama) prensibinin de dünya üzerindeki, şiddet eylemleri ile meydana gelen kaosu yok etmek için yegâne yol olduğu inancını dile getirir:

“Ahimsa, bütün kapıları açan anahtar: Cana kıymayacak, gönül yıkmayacaksn. Şiddet, uçuruma açılan bir yol. Bütün tarih bunu haykırmıyor mu? İnsanlığın kurtuluş bahsinde son ümit: Ahimsa. Ahimsanın tevekkülle ilgisi yok. Kollarını kavuşturup beklemeyeceksin. Meydan okuyacaksın ölüme... Ve ölüm korkacak senden.”²²

2. Kendini “Promete” Sanan Batı: Büyücü Çırağı

Eserlerinde Batı toplumlarının vasıflarını ve Batı düşüncesini oluşturan unsurları, tarihi gelişimlerini de içine alacak şekilde geniş ve çok boyutlu bir perspektif içinde inceleyen Cemil Meriç’in Batı hakkındaki menfi düşüncelerinden ve sert eleştirilerinden yola çıkarak, onun gözü kapalı bir şekilde “Batı düşmanlığı” yaptığı sonucunu çıkarmak son derece yanlıştır. Batının dayandığı iktisadi, içtimaî ve fikrî temeller açısından diğer toplumlardan ayrı bir medeniyet ve sınıflı bir toplum olduğunu belirten Cemil Meriç’e göre gerçekte Batının iki ayrı çehresi vardır: Birinci Avrupa; insanlığa âşık, hürriyetçi, adalete, terakkiye gönül vermiş, beşeriyetin refahı peşindedir. İkinci Avrupa ise kıyıcı, çıkarlarından ve kazancından başka kaygısı olmayan bir zihniyete sahiptir.²³ Cemil Meriç, birinci Avrupa’yı takdir etmiş ve benimsemiş; kolonyalist ve kapitalist olan ikinci Avrupa’yı ise acımasızca tenkit etmiştir.²⁴

2.1. Tanrının Ferman Dinlettiği Devir: “Tek Efendi” Rahipler

Batı toplumlarının ileriye dönük hamlelerinin alt yapısının Ortaçağda atıldığı fikrinde olan Cemil Meriç için bu dönemi Batı için karanlıklar çağı olarak kabul etmek doğru bir bakış açısı değildir.²⁵ Bu çağda Batıya hâkim olan tek düşünce mekanizması ise dindir: “Ortaçağ bir istiğrak devriydi. Tanrı'nın ferman dinlettiği bir devir. İnsanı kilise götürüyordu ezeli kurtuluşa.”²⁶

Cemil Meriç, bu dönemde rahiplerin, toplum hayatının şekillenmesindeki dinamik katkısına parmak basmış²⁷ ve rahiplerin Ortaçağ Batı toplumlarında

²⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 148-149.

²¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 117-118.

²² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 163.

²³ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 77.

²⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 243.

²⁵ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 10-11.

²⁶ Cemil Meriç, *Umrandan Uygurlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 171.

²⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 343.

yüklendiği misyonu şu cümlelerle açıklamıştır: “Rahip tek bilen, tek düşünen-
di bir zamanlar. Bir çağın vicdanı, yol göstericisiydi.”²⁸

Ortaçağ Avrupa’sında, din adamlarının devlet yönetimindeki merkezi öne-
mini ise Cemil Meriç şöyle ifade etmektedir:

“Uzun saçlı başbuğların, kürklü hükümdarların yanında taçlı piskoposla
başı traşlı papaz da yer almaya başladı. Eli kalem tutan ve konuşmasını
bilen yalnız onlardı. Katiptiler, müşavirdiler, din bilgini idiler. Fermanları
yazar, yönetime katılırlardı. Hükümet aracılığı ile cihanşümul düzensizli-
ğe bir parça düzen vermeye, kanunları daha akla uygun, daha insanca
yapmaya, takvayı, irfanı, adaleti, mülkiyeti ve bilhassa aileyi sağlama-
tırmaya veya ayakta tutmaya çalışırlardı. Şüphe yok ki medeniyeti onlar
kurdu, evet yarım yamalak, şöyle böyle, zaman zaman yok olan bir mede-
niyet. Ama Avrupa’yı bir Moğol anarşisine yuvarlanmaktan bu medeniyet
korudu. XII. asrın sonlarına kadar hükümdar rahibin baskısı altındadır.
Ne var ki rahip bu nüfuzunu hükümdarın ve daha aşağıdakilerin hay-
vanca iştihalarını, kanın ve etin ayaklanışlarını ve toplumu tahrip eden
vahşet nöbetlerinin nüksetmesini önlemek için kullanır.”²⁹

Ortaçağda rahiplerin faaliyet alanını sadece dinî ve siyasî hayata ilişkin
şeyler ile sınırlamanın doğru olmayacağını belirten Cemil Meriç’e göre adı ge-
çen çağda rahipler, Batı medeniyetinin, diğer yönlerden oluşumunda da birin-
ci derecede pay sahibidirler.³⁰ Rahiplerin devlet ve toplum üzerindeki bu önem-
li gücü, onları “tek efendi” yapmıştır: “Papalar iki yüz yıl Avrupa’nın efendisi
oldular; haçlı seferleri rahiplerin eseridir, kralları tahttan indiren, ülkeleri dile-
diklerine dağıtan rahipler. Şimdi hükümdardırlar, şimdi hanedan kurucusu; Av-
rupa’daki servetin üçte ikisi, toprakların üçte biri ve gelirlerin yarısı onlarındır.”³¹

Ortaçağda rahiplerin çizdiği değiştirilemez belli ölçüler ve gerçekler³² doğ-
rultusunda, “herkes yerli yerindedir”³³ ve Batı toplumları her türlü kamplaş-
malardan uzak, yekpare bir bütünlük içerisinde:

“Ortaçağda Batı, içine kapalı. Kilisenin nasları Avrupa’nın genç zekâsını ka-
buklar içine alır. İpek böceği bir kelebek olamamaktadır, çünkü kilise ona bir
krizalit örmüştür... Avrupa tek vücuttur. İnsan insanın kurdu değildir. Disip-
lin, yani ahenk hâkimdir. Herkes layık olduğu yerdedir. Yalnız değildir in-
san ve insanı sever birbirine menfaatıyla değil, mukaddesatıyla bağlıdır.”³⁴

Cemil Meriç’e göre Ortaçağda, sosyal düzenin savunması için kurulmuş
olan Derebeylik, insanları ve değerleri katı bir hiyerarşi içinde düşünmüş; ra-
hipler ise içtimai nizamı değişmeyecek şekilde göstererek, derebeyleri ile top-

²⁸ Cemil Meriç, “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 81, Eylül 1970, s. 8.

²⁹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 344-345.

³⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 345-346.

³¹ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 346.

³² Meriç, *Kırk Ambar*, s. 103.

³³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 167.

³⁴ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 119.

rak kölelerinin menfaatlerini uzlaştırmak istemişlerdir.³⁵ Bu itibarla, rahipler, “uzlaştırmacı bir dünya görüşünün yapıcısı ve yayıcısıdır.”³⁶ Ancak Ortaçağın sonlarına doğru, artık rahipler esas misyonundan uzaklaşmış ve toplum üzerinde kurduğu otoriteyi kaybetmemek amacıyla düzenin savunucusu olmuşlardır.³⁷

2.2. Sezar’ın Emrindeki Kilise: Burjuvazinin İktidarı

Ortaçağ boyunca Batı dünyasını ayakta tutan rahipler, bu dönem de artık, şahsî menfaatleri peşinde koşmaya başlamıştır. Kilisenin çöküş sebebini, dünyevî bir güç haline gelmesine bağlayan Cemil Meriç’e göre bu yeni dönemde artık kilise, toplumu ayakta tutma özelliğini ve samimiyetini kaybetmiştir:

“Hıristiyanlık, kölelerin isyan çılgınydı, adalete susamış insanların çılgınyı. Kilise ezilenler adına konuşuyordu. Sonra, Sezar’ın emrine girdi. Yığınları uyuşturmak, ayaklanmaları önlemek, imtiyazları meşrulaştırmak için yalan söyledi Tanrı’ya. O cihanşümül din, Ortaçağda bir avuç derebeyinin fetvacısıdır. Bir dünya görüşünden çok, miskin bir ideoloji: Varlıklar, ameller, değerler, biçim ve kişiler, değişmez bir mertebeler dizisi içinde donduruldu. Zirvede Tanrı, sonra Sezar, sonra kilise. İlmın tarihi, zekâ ile kilisenin çatışması tarihi.”³⁸

Ortaçağ Avrupa’sında, dogmatik prensiplere sıkı sıkıya bağlı bir hayat var iken, değişim dönemi ile birlikte Batıda otoriteden, dogmalardan şiddetle nefret eden bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Bu yeni dönemde Batı, değerler sistemindeki köklü değişiklikler sonucunda arayış içerisinde ve kimlik bunalımına çareler bulmaya çalışır.³⁹

Aydınlanma Çağı felsefesinin, esas ayırıcı vasfının “dinin tenkidi” olduğunu belirten Cemil Meriç’e göre insanların başka insanlarla veya tabiat ile olan bütün münasebetleri o zamana kadar, dinî bir mahiyet taşıyorken XVIII. asırda felsefe ve olayların tabii gelişmesi yüzünden bu münasebet laikleşmiş ve din dışına çıkarılmıştır.⁴⁰

Batı toplumunda meydana gelen bu değişimler sonucunda ufukta beliren yeni Tanrılar olan; hürriyet, akıl ve fert⁴¹ karşısında, Hıristiyanlığın gücü kitleleri ve düzeni daha fazla ayakta tutmaya yetmemiştir. Batının tarihi süreç içerisinde geçirdiği; Reform, Rönesans, Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilali sonucu yükselen sınıf olan “Burjuvazi”, Batının kaderinde bu noktadan sonra önemli bir rol oynamıştır:

“İncil, barbar Avrupa’nın kanlı dişlerini, yurtıcı tırnaklarını sökemez. Eski köleler toprak kölesidir şimdi, sonra üçüncü sınıf olurlar: Çalışan, vergi veren, adsız ve haysiyetsiz kalabalık. Sınıftan çok yamalı bohça. İktisaden

³⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 281.

³⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 364.

³⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 347.

³⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 30.

³⁹ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 73.

⁴⁰ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 14.

⁴¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 167.

gelişen bu sınıf, ezilen insanlığın, ezeli aklın, cihanşümul adaletin sözcüsüdür. Şatoyu yıkmak için Kiliseyi de devirmek zorunda. Reform, Rönesans, Aydınlıklar Çağı... Büyük kavganın belli başlı durakları. Nihayet Devrim... İnsanlık tarihi 1789'a kadar bir sınıf kavgası tarihidir. Yeni bir çağ açılmıştır 89'la. Sınıf yoktur artık, milletler daha doğrusu insanlık vardır... Kendi çıkarlarının, insanlığın çıkarları olduğuna inanan üçüncü sınıf, dünya görüşünü parça parça kurar. Liberalizm veya ferdiyetçilik yüzyılların esiri ve üç sütun üzerinde yükselir: Hürriyet, akıl, fert. Devrimden sonra üçüncü sınıf parçalanır. Burjuvazi kavga arkadaşlarını ziyafet sofrasından kovar. Servet de, bilgi de onun tekelindedir. İnsanlar eşittirler, doğru ama kanun karşısında. Kanunu yapan burjuvazidir. Yeni sınıf, bir yandan eski imtiyazlarla savaşmak, bir yandan yoksul yığınların uyanmasını önlemek zorundadır. Vaadler kağıt üzerinde kalmış, sınıflar ortadan kalkmamıştır. Soyluların yerini burjuvazi, burjuvazinin yerini proletarya almıştır, insanın insanla savaşı daha kıyıcılaşmıştır. Bir kelimeyle liberalizmin göklere çıkardığı hürriyet, hür bir kümeste, hür bir tilki hürriyeti.”⁴²

Fransız İhtilali ile, ekonomik açıdan saltanat süren burjuvazi, politik bakımdan da iktidara gelmiş,⁴³ kalabalıkları kıskırtmamak⁴⁴ ve iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla, başlangıçta kiliseyle iş birliği içerisinde olmuştur: “Burjuvazi iktidara geçer geçmez kiliseyle nikah tazeledi; kiliseyle, yani nass’la. İmtiyazlarını koruyacak bir hisardı nass. Şimdi, aklın bayrağını omuzlamak yeni bir içtimai sınıfa düşünüyordu, en yoksul ve en kalabalık sınıfa.”⁴⁵

Bu iş birliği sonucunda, Ortaçağ Avrupa’sının dünya görüşünün temsilcisi mahiyetinde olan rahipler, değişen şartlar doğrultusunda, dinî ideolojiyi, yükselen sınıf olan burjuvazinin ihtiyaçlarına göre ayarlamak zorunluluğunu hissetmişlerdir.⁴⁶ Ancak rahiplerin otoritelerini kaybetmemek amacıyla yaptıkları bu girişim, burjuvaziyi tatmin etmemiş ve iktidarı elinde bulunduran bu sınıf, temel olarak din-dışı bir ideolojiyi sistemleştirme gayreti içerisinde olmuştur.⁴⁷ Burjuvazinin oluşturduğu bu yeni düzende, ön plana dinî kurallar yerine akıl geçmiştir: “Şato kiliseye dayanıyordu, kilise nass’a. Batı’nın düşünce tarihi akulla naklin mücadelesi tarihi. Nakil, imtiyazların kalesiydi. Üçüncü sınıf, bu asırlık kaleyi aklın dinamitiyle tahrip etmedikçe hürriyete kavuşamazdı. Hıristiyanlık, eski toprak köleleri için bir maphpesti, maddecilik arz-ı mev’ut; din zilletti, dinsizlik haysiyet.”⁴⁸

Bu anlayış doğrultusunda, burjuvazinin Ortaçağ düşüncesini tam manasıyla mağlup edebilmek için, kilisenin dogmalarını ele aldığını⁴⁹ belirten Cemil

⁴² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 30-31.

⁴³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 77.

⁴⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 121.

⁴⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 177.

⁴⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 349.

⁴⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 350.

⁴⁸ Meriç, *Bu Ülke*, s. 177.

⁴⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 202.

Meriç'e göre böylece burjuvazi, yalnız Avrupa'daki feodal düzeni yıkmakla kalmamış, Batı toplumunun inanç boyutunda da büyük değişikliklere uğramasına sebep olmuştur: "Ne var ki burjuvazi şatoyu devirirken kiliseyi de yıkmıştı. Kitleler, Rabb'in melekutu ile oyalanamazdı artık."⁵⁰

Fert, hürriyet ve akıl sloganları ile tarih sahnesine çıkan,⁵¹ üniversal bir anlayış ile bütün insanlık adına hareket ettiğini söyleyen burjuvazi,⁵² ortaya koymuş olduğu ideolojisini sistemleştirmek için, kendisine "fikir babası" olarak rahiplerin yerine filozofları seçmiştir:

"Şuurlanan burjuvazinin yeni bir ideolojiye ihtiyacı vardır. Bu dünya görüşünü rahipler değil, pratik bilgi uzmanları kuracaktır: Kanun adamları (Montesquieu), edebiyatçılar (Voltaire, Diderot, Rousseau), matematikçiler (d'Alembert), vergi mültezimi (Helvetius), hekimler v.s. rahibin yerine geçecek ve filozof adını benimseyeceklerdir, filozof, yani bilgelik dostu. Bilgelik akıldır. Filozof, çağın ilmi gelişmesinde değerini ispat etmiş olan bir yöntem kullanır: Tahlil. Akıl dışı bir uzlaşmacılığa, soyluların geleneklerine, imtiyazlarına ve mitoslarına karşı en güçlü silahtır bu. Aydın ihtiyatlı davranır. Hâkim ideolojiyi kemirecek olan kezzabı, müphem birtakım mefhumlar arkasında gizler: Tabiat kanunu gibi. Bu kaypak mefhumlara sığınarak hem dindar hem dinsiz olunabilir."⁵³

Burjuvazinin kucagında doğan, terbiye edilen ve yetiştirilen filozoflar,⁵⁴ burjuvazinin sömürü düzenini gizlemek amacıyla "ideolog" olarak kullanılmış ve onlar da rahipler gibi çelişkileri gizlemeye, iç ve dış talanı kutsallaştırmaya çalışmışlardır.⁵⁵ Değişim süreci sonunda, "akıl bütün nasları eriten kezzaptır"⁵⁶ anlayışı içerisinde olan Batı toplumunda Tanrı, dünya hayatından elini eteğini çekmiş ve sembolik bir varlık konumuna gelmiştir:

"Nietzche 'Tanrı öldü' diye haykırdığı zaman Avrupalı gülümsemişti. Tanrı'nın çoktan öldüğünü Zerdüşt yazarından başka duymayan kalmış mıydı ki? Hristiyanlığın Tanrı'sı dünya işlerine karışmıyordu, bir mâverâ yöneticisiydi sadece. Avrupa Demokrit'lerden beri tanrıların insanları terk ettiğine inanır. İsa'nın tahtında Rönesans'dan bu yana Promete vardır. Tanrı, İngiltere hükümdarı gibi, dekoratif bir varlık, bir remiz veya bir hatıradır. İnsan münasebetlerini akıl düzenler."⁵⁷

Cemil Meriç için, Batının yapısında büyük değişimlere yol açan Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilali gibi merhaleler, sanılanın aksine Batı toplumları için bir yükseliş ve kalkınmış değil, birer çöküştür.⁵⁸ Çünkü Batı, bu dönemler sonunda dini, bünyesinden söküp atmıştır:

⁵⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 31.

⁵¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 202.

⁵² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 104.

⁵³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 104.

⁵⁴ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 351.

⁵⁵ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 31.

⁵⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 287.

⁵⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 104.

⁵⁸ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 10.

“Kilise bile desakralize oluyordu. Çünkü mistik bütüne inanç zayıflamıştı. Din, gittikçe kul ile Tanrı arasında şahsi bir münasebetten ibaret sayılıyor, müminler bile rahipler takımını bir müessese, bir iktidar, tufeyli bir kast olarak görüyordu. Ne yana bakarsanız, hep aynı olay. İnsanlar bir rüyadan uyanmışçasına, düşman bir zemin üzerine kendilerini yapayalnız bulmaktadırlar. Tanrı, yoldaşları değildi artık. Hayat, tanrısallığını kaybetmiştir.”⁵⁹

Böylece, dini bir kenara bırakan Batı, içine düştüğü inanç boşluğunu kapatmak için yeni arayışlar içerisine girmiş ve sonuçta kendisine yeni bir din bulmuştur: “Hümanizm.” Hümanizmi, “*imanını kaybeden bir çağın dini*”⁶⁰ olarak tarif eden Cemil Meriç’e göre Hümanizma, Avrupalı için kaybettiği dinin, yıktığı inançların yerini alan bir “put” niteliğini taşır.⁶¹ Düşüncece hiçbir otoriteyi tanımayan hümanistlerin düşünce hürriyeti, daha çok rahipliğe karşı bir isyandır.⁶² Hümanizm, Batı için bir kaçış, bir meçhulü arayıştır:

“Ne olursa olsun Avrupa, zincirlerini kırmak, rüştünü ispat etmek, horlanan hayşiyetini kurtarmak zorundaydı. Böylece Batı aydını çeşitli tahriflerle tanınmaz hâle gelen Hıristiyanlığı bir yana bırakacak ve giderek kendi kendini tanrılaştıracaktır. Filhakika hümanizmin ikinci mânâsı insanlık dinidir. Kilisenin abesleriyle bunalan serazad zekalardan kimi, ‘tabiatta Tanrı yoktur, Tanrı’yı yaratan insandır. Toplum kendi değerlerini gök kubeye aksettirmiş, beşeriye ilahileştirmiştir’, dedi; kimi, ‘insanlığı kurtaracak tek kılavuz ilimdir; ne Rab ne ibad’. İnsanın yabancılaşmasıydı din, bir çeşit afyundu. Geçen asrın düşünce fâtipleri Promete’yi bayraklaştırdılar, ‘bütün tanrılardan öğreniyorum’ diyen Promete’yi. İyi ama Promete’nin öğrendiği tanrılar karanlık bir çağın kandökücü, habis, zenperest mâbudları değil mi?”⁶³

2.3. Homo Economicus: Cenneti Bu Dünyada Kurma Çabası

Batı geçirdiği değişim süreci sonunda, hızla sanayileşmeye ve gelişmeye başlamış ve XIX. yüzyıl ile dünya platformunda önemli bir güç haline gelmiştir: “XIX. yüzyılda Avrupa erişilmez bir üstünlük kazandı, hem de birdenbire... Ve dünya üzerinde hemen hemen mutlak hâkimiyet kurdu. Cihan’ın en uzak bölgelerine âid de olsa, her mühim mesele, Avrupa hariciyeleri arasında tartışmalarla karara bağlanıyordu. İtibara şayan olan, yalnız ‘düvel-i muazzama’nın menfaatleri idi.”⁶⁴

Batının, bu derece yükselişindeki temel faktörlerin, “rasyonalizasyon” ve “ilim” olduğunu⁶⁵ belirten Cemil Meriç, Batının ilerlemesine zemin hazırlayan

⁵⁹ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 16.

⁶⁰ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 55.

⁶¹ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 56.

⁶² Meriç, *Kırk Ambar*, s. 66.

⁶³ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 56.

⁶⁴ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 71.

⁶⁵ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 72.

kıstasları şöyle sıralar: “*Otorite prensibinin reddi, serbest ticareti güçleştiren engellerin yok edilmesi, ilmi kanunların dünyaca geçerliliği, feodal ayrıcalık ve ayrıcalıklara karşı insanın cihanşümül değeri ve sonunda burjuva hümanizmini bayraklaştıran formül: Her insan burjuvadır, her burjuva insandır.*”⁶⁶

Cihanşümül bir kafası, metotları ve bilgileri olan Avrupa,⁶⁷ bu özellikleri sayesinde dünyada “*tayin edici değişken*”⁶⁸ rolünü oynamıştır. Tanrıya ve mukaddese savaş açan burjuvazi,⁶⁹ yükseliş döneminde Batı toplumunda lokomotif vazifesi görmüştür: “*Yükselen bir sınıfın nikbinliği. Müesseselerini kuran ve iktidarı adım adım fetheden burjuvazi, zaferleriyle sarhoştur. Ne Yunan’ın altın çağ efsanesine inanır, ne Hıristiyanlığın kaybolan cennetine. Ondokuzuncu asırda terakki inancı, toplumun bütün tabakalarına kök salmıştır. Avrupa’da herkes ‘ilerici’ dir artık.*”⁷⁰

Batı, yükseliş dönemine kadar geçirdiği değişim ve gelişimler sonucunda, artık öbür dünyadaki cennet ve cehennem kavramları ile ilgilenmemiş ve cenneti bu dünyada kurma çabası içerisine girmiştir.

2.4. Batıdan Kaçış, Abese Sığınış: Tek Mabet Banka, Tek Mabut Altın Buzağı

Muhakkak ki medeniyetler bir günde çökmezler. Çöküş uzun bir zaman dilimini kapsar ve hemen fark edilemez. Her medeniyet çöküş sebeplerini kendi içinde taşır. Batı Medeniyeti de XVII. yüzyıldan beri inkrar halindedir.⁷¹ Her kültür, ferdin geçirdiği merhalelerden geçer: Çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık. Amacına ulaştıktan, iddialarını gerçekleştirdikten sonra katılaşır, yaratıcı gücünü kaybeder.⁷² Batıda kültürün yaratıcı döneminin büyük kentlerde sona ermeye başladığını ifade eden Cemil Meriç’e göre Batının dev kentlerinde büyük kültür trajedisinin son perdesi oynanmaktadır.⁷³

Batının meydana getirdiği medeniyet, insanı ve hayatı öldürmüştü, Avrupa bir kıyametin arifesine gelmiştir.⁷⁴ Çökmeye mahkûm olan Batı medeniyetinin, “*süngü*”, “*açlık*” ve “*fuhuş*”tan oluşan üç sütun üzerinde durduğunu⁷⁵ iddia eden Cemil Meriç, Batının maddi dünyayı hâkimiyet altına aldığını ama insanların ruh dünyasını ihmal ettiğini⁷⁶ ve dünyanın efendisi olan Batının makinenin kölesi⁷⁷ durumuna düştüğünü, önemle vurgular. Cemil Meriç’e göre Batıda toplumsal huzursuzlukların baş göstermesi ve bunun sonucun-

⁶⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 351.

⁶⁷ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 97.

⁶⁸ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 98.

⁶⁹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 113-114.

⁷⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 250.

⁷¹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 119.

⁷² Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 120.

⁷³ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 120.

⁷⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 196-197.

⁷⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 216.

⁷⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 217.

⁷⁷ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 121.

da Batının çöküş trendine girmesi, sanayi ihtilali ile başlamıştır: “*Bunalım, sanayi inkılabı ile başlıyor galiba. Fabrikaların uğultusu, insanların uykusunu kaçıran bir sur-u İsrafil.*”⁷⁸

Kapitalizmin uygulamaları sonucu oluşan eşyalaşmış düzenin etkisiyle toplumsal hayatta devlet ile halk birbirlerinden kopmuş, hukuk, gittikçe törelerden ve yaşayış tarzından uzaklaşmıştır. Kanunlar, kanun koyucunun iradesini belirten keyfi kararlar haline gelmiştir. Bunun sonucunda Ortaçağdaki feodal tasarruf, burjuva mülkiyetine dönüşmüştür.⁷⁹ Artık Batının tek mukaddesi vardır: “*Çıkar.*”⁸⁰ Böylece ekonomi, sosyal hayatı düzenleyen tek faktör durumuna gelmiş ve Avrupa’nın girdiği “*rasyonizasyon*” süreci çöküş zemin hazırlamıştır.⁸¹

Batının çöküş dönemine girmesinde, sanayileşme ile başlayan her şeye iktisadî zâviyeden bakma anlayışı önemli bir sebep olmakla beraber, bunalımın ve toplumsal hayatta huzursuzlukların artmasının birinci ve en büyük sebebi, dinin sosyal hayatın dışına itilmesi ve Tanrı inancının rafa kaldırılmasıdır:

*“Derebeylik nizamını devirmek isteyen Avrupa burjuvazisi, önce kiliseyle hesaplaşır. Kiliseyi yıkarken nasları da devirir. Maddecilik, bu yükselen içtimai sınıfın kavgı silahıdır. Derebeylik müessesesi de, rahiplerin saltanatı da sona erer. Fakat bu zafer Avrupa’ya çok pahalıya mâl olur. Bâtıllarla beraber hakikatlar da imha edilir. Batı dünyası, yalnız muharefe Hristiyanlığı değil, Tanrı inancını da yok eder.”*⁸²

Kilisenin sosyal ve ahlakî boyutunu bir tarafa bırakan, her şeyi maddî çıkarları doğrultusunda değerlendiren, “*tek mabedi banka, tek mabudu altın buzağı*” olan, Tanrıya ve mukaddese karşı savaş açmış olan bu zihniyete “*homo economicus*” adını veren⁸³ Cemil Meriç, bu düşünce tarzıyla başlayan Tanrıyı inkâr etme anlayışını; “*batıldan kaçarken abese sığınış*” şeklinde değerlendirir:

*“Avrupa’lı Tanrı’yu öldürdüğünü sanıyor. Hakikatte can çekişen kendisi. Tanrı Hristiyan Tanrı’sı olarak emekliye ayrılrsa da Tanrı olarak dipdiri. Hiçbir devrim, sonsuz ve mutlak’a karşı duyulan ebedî susuzluğu gideremeyecektir. Ateizm’in ilk adımı Tanrı’yu inkâr etmek, ikincisi ondan boşalan tahta oturmak oldu. Kiliseye arkasını döndü Avrupalı, kâhine, falcıya koşuyor. Bâtıldan kaçıp, abese sığınış.”*⁸⁴

Tanrıyı öldüren Avrupa’nın “*bu kubbede hoş bir seda*” bırakmadan yok olup gideceği⁸⁵ inancını taşıyan Cemil Meriç’e göre Batıda, sosyal hayattaki

⁷⁸ Cemil Meriç, “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. VIII, S. 52, Nisan 1968, s. 9.

⁷⁹ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 15.

⁸⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 21.

⁸¹ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 7-8.

⁸² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 389.

⁸³ Cemil Meriç, “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. X, S. 74, Şubat 1970, s. 12.

⁸⁴ Cemil Meriç, “Bâtıldan Abese”, *Hisar Dergisi*, C. XIII, S. 113, Mayıs 1973, s. 8-9.

⁸⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 168.

faaliyetlerin din dışına çekilmesi ve bütün kurumların sekülerize edilmesi, beşerî ilişkilerdeki samimiyeti, beraberlik ve işbirliği ortamını yok etmiş ve kişilerde “yabancılaşma” duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

“Ne var ki, dindışlaşmak devleti ferde yaklaştırmamış, ondan uzaklaştırmıştır. Evet, XVII. asırdan itibaren devlet ile toplumun özü ferdinki ile aynı sayılmıştır. Ama toplum da, devlet de, Tanrıdan gelen yakınlığı senlibenliği, beraberliği kaybetmişlerdir. Mümin Tanrısıyla gönül gönüledir. Yekpare bir varlık, mistik bir vücut olarak hissedilen dini topluluklarda ferd, hiçbir şey değildir ve her şeydir. Düşünceler; imajlar, mütler, âyinler, bayramlar vasıtasıyla hissettirilir ona. İşte XVIII. asra doğru Avrupa’nun geniş sosyal tabakalarında adam akıllı sarsılan, bu içtimai imandır.”⁸⁶

İçinde bulunduğu yalnızlık duygusu ve bütün değerlerin kaybedilmesi ile gelen bunalım ortamı, Batıyı ümitsizliğe ve korkuya düşürmüştür: “Avrupa, “kapana tutulan fare”nin telaşı içindedir. İlim haysiyetini kaybetti, ahlaktan söz etmeye hakkı yok artık. İdealizm ölesiye yaralı; gerçekçilik deyince sayısız günahlar, sayısız cinayetler geliyor akla. Hem hırs suçlu, hem feragat. Salıp saliple, hilâl hilâlle boğaz boğaza.”⁸⁷

Batıda artık Tanrı korkusunun yerine insan korkusu geçmiş ve Batı insanı kendinden, yani meydana getirdiği düzenin eserlerinden korkmaya başlamıştır. Bu anlamda “Homo Faber”ın zaferlerini hiç de gönül açıcı bulmayan⁸⁸ Cemil Meriç’e göre bu bunalım ortamında tutunacak tek dal olan Tanrı inancı da olmayınca, Tanrıların yerini ideolojiler almıştır.⁸⁹ Batı, doğan boşluğu doldurmak amacıyla, kendi bünyesinden çıkan ve “Tanrı’yı paranteze alan medeniyetlerin dünya işlerini düzenlemek için tertipledikleri mufassal birer reçete”⁹⁰ olan bu ideolojilere bel bağlamıştır:

“Kendini Promete sanan Avrupalı... İçtikçe artan susuzluk ve devrim. Giyotin, taçlı başları egzotik çiçekler gibi biçer; asalet, yanan şatoların duman ve alevleri içinde tarihe karışır. Yeni bir kahraman belirir sahnede: Caliban, bedmest ve küstah. Önce insanlara saldırır sonra Tanrılara. O Tanrılar ki, ezelden beri kâinatın bel kemiğiydiler. Sığınağını kundaklar Caliban ve ayılınca afallar. Diyalektiğin ve zıfıyetin kaypak dünyasında sabit bir nokta bulamayınca, abese iltica eder. Tanrı fikri, istikametini ayarlayan Kutupyıldızıydı. Kayboldu. Onun yerine bir meşale oturtmağa çalışıyor, meşale veya mum. Bu garip mahluk, kâh şüphenin sınırlarında rakediyor, kâh fikri iffetini en batıl inançlara teslim ediyor. Çağdaş Avrupalı’nın mukaddesi: Abesler, yani hantal, yalınkat ve şüresiz ideolojiler.”⁹¹

⁸⁶ Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 15.

⁸⁷ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 114-115.

⁸⁸ Meriç, “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, S. 52, s. 8.

⁸⁹ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 130.

⁹⁰ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 21.

⁹¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 181-182.

Batı, bu dönemden sonra kendi uygulamaları sonucu yaşanmaz hâle getirdiği dünyayı “şiddet” yoluyla düzeltme çabası içine girmiştir: “Öldürmek, maddeci Batının alın yazısı. Kendini ve daha da çok başkalarını öldürmek. İnsan insandan öğreniyor. Bir ana kucağı olan tabiat, sonsuz bir mezbele. Şehirler, kan deryası. Büyücü çırağı, topraktan fıskırttığı ifrit tohumlarını tekrar yerin dibine sokmak için var gücüyle tedbir alıyor.”⁹²

Bu bağlamda Batıda ortaya çıkan kapitalizmin ve sosyalizmin emellerini gerçekleştirmek için vasıtalarının “şiddet”, kanunlarının ise “madde” olduğunu⁹³ belirten Cemil Meriç, her iki görüşün de aynı görüntünün bir yansıması olduğunu altını çizer: “Kapitalizm ile komünizm Batının iki çehresi... Biri kumarhane, öteki mahpes.”⁹⁴

Batının bu şiddet âşıklığını eleştiren Cemil Meriç, Batı ile Doğunun şiddete karşı tutumlarını da çarpıcı bir şekilde örnekleyerek karşılaştırır:

“Semavi kitapların emri ‘Öldürmeyeceksin’. Hristiyan Avrupa, en sefil çikarları için dünyanın bütün Manderenlerini öldürdü ve öldürmeye hazır. Goethe: ‘Ya örs olacaksın ya çekiç’ diyor. Şark, Sadi’den Gandi’ye kadar aksi kanaatte: ‘Yemin ederim ki, dünyanın bütün toprakları bir tek insanın kanını akıtmaya değmez’. Kim haklı?”⁹⁵

2.5. Büyücü Çırağının Uyanışı: Dine Dönüş Çabaları

Cemil Meriç’e göre Tanrıyı hayatın dışına iten Batı, içine düştüğü inanç boşluğundan kurtulmak amacıyla, çareyi tekrar dine dönüşte bulmaktadır:

“Filozof papaz Teilhard de Chardin (1881-1955)’in Avrupalıya tavsiyesi: Hristiyanlığa dönüş; daha geniş, daha şuurulu, daha ilmi bir Hristiyanlığa. Önce ruhun ölümsüzlüğüne inanmak gerekir. İnsanlık bu inanç sayesinde zaferden zaferine koşabildi; bu inancı kaybettiği gün, yeise düşecek, hiçbir gayret harcamayacaktır artık ve tekâmül duracaktır.”⁹⁶

Cemil Meriç’in yaptığı iktibasa göre Avrupa’nın ölüm döşeginde olduğunu söyleyen Toynbee: “Tanrı büyüktür, Avrupa’ya acıyacak, onu mahvolmaktan kurtaracaktır.” diyerek, Hristiyanları duaya çağırır.⁹⁷ Ancak Cemil Meriç’e göre Batı, Tanrıdan medet umma ve dine dönmek hususundaki uyanışında geç kalmıştır: “Çağdaş Avrupalı, ya ümitsizlik, ya iman, diyor. Başka yol yok. Zavallı büyücü çırağı, uyanışın biraz geç olmadı mı?”⁹⁸

3. Muhteşem Bir Maziden Daha Muhteşem Bir İstikbale: Bu Ülke

Her nesil kendisinden sonrakine bir miras bırakır. Bu miras tarihtir. Bir sonraki nesil, bir önceki nesilden bir şeyler alıyor ve ona bir şeyler katabili-

⁹² Meriç, *Bir Faciânın Hikâyesi*, s. 55.

⁹³ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 340.

⁹⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 214.

⁹⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 206.

⁹⁶ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 115-116.

⁹⁷ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 123.

⁹⁸ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 116.

yorsa o toplum ilerliyor demektir. Çünkü tarih, bir değişme ve birikme olayıdır.⁹⁹ Bu bakımdan maziyi tanımak istikbal için en büyük teminattır. İstikbal, mazinin bütünü ile kavranmasından doğacaktır.¹⁰⁰ Durum bu merkezde iken, Türk toplumu “İrfanını maziye bağlayan köprüleri berhava etmiş”¹⁰¹ yâni hafızasını kaybetmiş ve bundan dolayı da başarısız bir değişim süreci geçirmiştir:

“Yaşayan bir toplum ‘kökü mâzide olan âtidir.’ Medeniyetlerin anahtarı: birikim. Tekâmül de inkılap da, kemiyetten keyfiyete geçiştir. İnsanı insan, milleti millet yapan: hafıza. Düşünce, bütünü kucaklamak, dünü yarına bağlamak. Olan’ı bilmeden olacağı fethedebilir miyiz? Sihatli toplumlar kendileri kalarak değişenlerdir. İçtimai uzviyet iki zat kanuna uyarak gelişir: Devam etme ve yenileşme. Bu iki temayülün dengeye kavuşması, sağlam bir toplumun ayıncı vasfıdır. Biz, Tanzimat’tan bu yana teceddüd illetine yakalanmışız. Her gün yeni bir oyuncak peşinde koşan çılgın ve şımarık koca bebekler. Anarşi, muvakkat ve mevzii bir hastalıktır. Heyhat... derdimiz çok daha vahim. Dilimizde karşılığı bulunmayan bu illete, frenkler, anomi diyorlar. Anomi: her değer, her kanunun, her kuralın yok oluşu.”¹⁰²

Cemil Meriç’e göre Batı medeniyeti karşısında ayakta durmanın tek yolu, tarihimizi doğru olarak anlayabilmekten geçmektedir.¹⁰³ Ancak kendi mazi-mizi tanıdıktan ve kendi gerçeklerimize döndükten sonra Batı ile hesaplaşabiliriz.¹⁰⁴ “Yaşamak, muhafaza ederek değişmektir.”¹⁰⁵ Bu bakımdan Türk toplumu ayakta kalmak istiyorsa mazisi ile irtibatını koparmamalıdır.

“Dava, irfanımızı yeniden fethetmek... Dava, ecdadın tefekkür hazinelerini bugünkü nesillerin tecessüsüne açmak, bir kelimeyle bugünü güne bağlamaktır... Türkiye’nin kendisi kalması; insanlığın bütün keşiflerinden, bütün fetihlerinden faydalanarak ihtişamlı mazisine layık bir istikbal inşa etmesi başlıca muradım.”¹⁰⁶

3.1. Bir İdeal Tip Olarak Osmanlı: Osmanlı Mucizesi

Günümüzde hâlen Osmanlı Devleti ve kimliği üzerinde çeşitli tartışmalar yapılmakta ve görüşler ortaya konmaktadır. Biz burada bu tartışmalara girmeyerek, Cemil Meriç’in gözünde “ideal” bir devlet ve toplum düzeni olarak karakterize edilen ve Tanzimat’a kadar süren Osmanlıyı ele alacağız.

Cemil Meriç’e göre Osmanlı; insanlık için bir yüz akıdır, tarihin en şerefli bir sayfasıdır, taklit edilemeyecek kadar büyüktür.¹⁰⁷ Çünkü Osmanlı, Türk

⁹⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 111.

¹⁰⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 365.

¹⁰¹ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s. 44.

¹⁰² Meriç, *Kırk Ambar*, s. 450.

¹⁰³ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 386.

¹⁰⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 387.

¹⁰⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 379.

¹⁰⁶ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 392.

¹⁰⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 309.

kanı ile İslam dininin kaynaşmasından doğan bir “mucize” medeniyettir.¹⁰⁸ Osmanlı için din; şuurdur, tesanüttür, sevgidir. Osmanlı toplumu insan hay-siyetine ve inanç birliğine dayanır¹⁰⁹ ve bu sayede başarılarına imza atmıştır:

“Bu ülkenin bütün ırklarını, tek ırk, tek kalıp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biyolojik bir vahdet değil bu. Ne kanla ilgisi var, ne kafatasıyla. Vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi. İster siyah derili, ister sarı... inananlar kardeştir. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk’ü, Arap’ı, Arnavut’u düğüne koşar gibi gazaya koşturan bir inanç; gazaya, yani irşada. Altı yüzyıl beraber ağlayıp, beraber gülmek.”¹¹⁰

Osmanlının hem madde de hem de mânâ da dünyanın efendisi¹¹¹ olduğuna inanan Cemil Meriç, Osmanlıda sınıflı bir cemiyet düzeninin olmadığı ve İslam’ın Osmanlı medeniyetinin değerler sisteminin oluşumunda önemli katkıları olduğu fikrindedir:

“Bizde ne kilise var, ne imanı imtiyaz haline getiren içtimai bir zümre. Sınıfların kurulmadığı ve kurulamayacağı bir ‘düzend’ mümin kiminle kavga edecekti? Avrupa’nın mabâdüd tabiyesi (metafizigi) neyi halletmiş? Felsefe, bütün işşalarını eski Yunan’dan beri tüketmiş bulunmuyor mu? Hakikatte incir çekirdeğini doldurmayan işşalar. Osmanlının selim aklı, bu gevezeliklere elbette ki iltifat etmeyecekti. İslam’ın Devlet-i Aliyye’ye mirası laf cambazlığı değil, adalet ve imandır.”¹¹²

Osmanlı toplumunda aydın ve din adamlarının durumu ve fonksiyonları üzerinde de duran Cemil Meriç’e göre içtimai şuurun temsilcilerini toplayan tek isim “ulema”dır. Ulemanın ortak sıfatı hocalıktır. Bir devrin ve bir ümmetin vicdanı olarak kabul edilebilecek bu kimseler, ezeli hakikatin yani İslamî dünya görüşünün yayıcısıdır.¹¹³ Osmanlı toplumunda ulema ile halk bir bütündür. Ulema halkın vicdanı, şuurudur. Osmanlı yönetim şekli, şeriatın belirlediği “nomokrasi” olduğundan dolayı, padişah ve şeyhülislam sadece ezeli kanunların bekçisi ve icra vasıtası olmaktan ibarettir. Bu bakımdan ulema ayrı bir sınıf değil, halkın kendisidir.¹¹⁴ İslamî kurallar toplumsal yapıda her şeyi belirlediğinden dolayı aydın ile halk arasında bir ikilik çıkması ihtimal dışıdır:

“Aydının kalabalığa işş edeceği bir hakikat yoktu. Aydın kalabalıktı, kalabalık aydın. Ve ‘Kelam-ı Kadîm’ her müminin hafızasında veya elindeydi. Avrupa’nın en güzide alimleri, Osmanlı’nın ‘arif-i ümmi’leri yanında birer tıfl-ı ebcedhandır.”¹¹⁵

¹⁰⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 113.

¹⁰⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 177.

¹¹⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 179.

¹¹¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 299.

¹¹² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 385.

¹¹³ Cemil Meriç, “Aydınlık Olmayan Bir Mefhum: Aydın”, *Hisar Dergisi*, C. XV, S. 142, Ekim 1975, s. 3.

¹¹⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 282.

¹¹⁵ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 384.

Osmanlı, akından akına koşan bir mücahitler ordusu. Dağınıklığı içeri-
sinde yekpare, alacalığı içinde mütecanis. Medeniyetin yalnız yaratıcısı
değil, taşıyıcısı da. Kahramanların sözle kaybedecek zamanları yok. Fa-
tihler için tek mukaddes kelimeler vardır: ‘Kelâm-ı Kadîm.’ Ötesi: eğlence,
satranç gibi, cirit gibi; ötesi yani edebiyat. Milletler de ihtiyaçladıkça geve-
zeleşir. Hamlenin yerini belagat alır, hayatın yerini söz. Genç bir topluluk-
ta, tezatlarını, kâh kılıç, kâh imanla halleden bir toplulukta laf ebeliğine
ne lüzum var?

Yükseliş çağında küffarı irşad ederdik, küfürle istişare değil. Politika ku-
lislerinde kazanılacak zafer, uşakların zaferi.¹¹⁶

Osmanlı için -taşıdığı inançların ve sahip olduğu değerlerin bir yansıması
olarak- cihadın hayatî bir öneme sahip olduğunu belirterek,¹¹⁷ Osmanlı'nın
fethettiği ülkelerin kendisine yakın bulduğu kültürlerini de kendi hazinesine
kattığını, ancak bunun; bilerek, isteyerek ve seçerek bir “alış” olduğunun altı-
nı çizer. Bunun içindir ki Osmanlı “maruz kalmıyor, fethediyordu.”¹¹⁸

Osmanlı ile Batı arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde de duran Cemil Me-
riç, Osmanlı ile Batı arasında var olan husumetin temelinde yatan gerçeğin
din ayrılığı olduğunu fkrindedir:

“Bütün Kur’an’ları yaksak, bütün camileri yaksak, Avrupalının gözünde
Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!
Avrupa, maddeciliğine rağmen Hristiyan; sağcısıyla, solcusuyla Hris-
tiyan. Hristiyan için tek düşman biziz: Haçlı ordularını bozgunundan bozgu-
na uğratan korkunç ve esrarlı kuvvet.”¹¹⁹

Osmanlı ile Batıyı birbirinden ayıran birçok değer ve anlayış farklılıkları
vardır. Osmanlı medeniyeti her şeyden önce Batı gibi bir “kelime ve kitap me-
deniyeti” değildir; bir “iman ve amel medeniyeti”dir: “Osmanlı medeniyeti, bir
kelime medeniyeti değildir. Avrupa medeniyeti, baştan sona tecrit. Liberalizm
kelime, Sosyalizm kelime... Birkaç ‘şibh-i hakikat’ etrafında kümelenen nâmü-
tenahi kelime.”¹²⁰

Osmanlı’yı Batı’dan üstün kılan diğer bir anlayış farkı ise “insana bakış”
şekillerinin ayrılığıdır:

“Osmanlı için insan uluhiyetin nusha-yı suğrası. Mukaddes ve muhterem.
Servet ve mevki gibi tesadüfî tefavütlerin dışında bir insan haysiyeti var.
Batıda yok bu. Batı evvela kendi insanına karşı zalim. Batının tarihi, bir
sınıf kavgası tarihi, doğru. Bu egoizm, coğrafi hudutların dışında büsbü-
tün azgınlaşıyor. Avrupa, insanı tabiatın bir parçası saymaktadır. Dış
dünyayı kaprislerine alet eden Batı, insanı da aynı muameleye tâbi tutar.

¹¹⁶ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 383.

¹¹⁷ Meriç, *Umrandan Uygartığa*, s. 9.

¹¹⁸ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 54.

¹¹⁹ Meriç, *Umrandan Uygartığa*, s. 9.

¹²⁰ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 384.

*Yani bir tünel açmak gerekince nasıl dağ delinirse ferdî veya zümrevî bir menfaat uğrunda da Batının feda etmeyeceği beşerî kıymet yoktur.*¹²¹

Osmanlı Türk'ünü, Batı insanından ayıran bir başka meziyet ise, fedakârlık ve devlet ile birleşmedir. Osmanlı “İlay-i Kelimetullah” için hayatını seve seve verirken yani bağlandığı dava uğrunda hayatını harcarken, Avrupalı ancak yakın ve elle tutulur çıkarlar uğruna fedakârlık yapabilir.¹²²

Cemil Meriç'in Osmanlı hakkındaki düşünceleri, -konumuzun başından beri yer alan ifadelerinden de anlaşılacağı gibi- ideal bir modeli yansıtmaktadır. Bu durumu şu ifadelerde de açıkça görmek mümkündür:

*“Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın, daha doğrusu bir ülkenin. İdrakimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziyi, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimedem, sevgiden bir köprü. Sanat düşüncesinin, düşünce mukaddeslerinin emrinde olmalı. Hakikat, mukaddeslerin mukaddesi. Hakikat ve sevgi... Türk İslam medeniyeti ahlaka, feragate dayanan bir medeniyet. Gerçekleştirdiği değerler edebiyattan da, felsefeden de, ilimden de muazzem. Ben bu mazlum medeniyetin sesi olmak istiyorum. Korumak istediğim şaheser: İnsanın kendisi. Tarihine vecidle eğildiğim bu büyük, bu gerçek, bu mert insanı Osmanlı yaratmış. Kendini tanımak irfanın, ilk merhalesi.”*¹²³

3.2. Bir Medeniyetin Fethi Değil, Bir İrzını Teslim: 89'dan Beri Su Alan Gemi

Medeniyetler belli bir noktaya ulaştıktan sonra çökmeye mahkûmdur. Bu prensip Osmanlı için de geçerli olmuştur. Osmanlıda Batıyı model alarak başlayan değişim rüzgârlarının, savaş alanlarındaki yenilgilerle beraber ortaya çıktığı görüşüne Cemil Meriç'te katılır. Osmanlı, Avrupa düşüncesini evvela küçümsemiş, Avrupa onun için savaşlarda anlaşılmaya başlanmıştır. Toprak kaybetme ile şüpheye düşen Osmanlı yönetimi, Batının üstünlüğünü silahlarına ve düzenli ordularına bağlamıştır. Mağlubiyetlerin askerî bir problem olarak görülmesi, alınan ilk tedbirlerin de askerî mahiyette gelişmesi sonucunu getirmiştir.¹²⁴

Bu durum, mütevazı bir başlangıç olmakla beraber son derece mânâlıydı. Çünkü Osmanlılar ilk defa, Batıyı küçümsemek şöyle dursun, onları kılavuz ve hoca olarak görüyor, dillerini öğreniyor, kitaplarını okuyorlardı.¹²⁵ Cemil Meriç, bu süreçte Fransız İhtilali'nin büyük katkısı olduğu fikrindedir. Çünkü Fransız İhtilali ile Osmanlı, Batı medeniyetine kademe kademe teslim olmak zorunda kalmıştır:

¹²¹ Meriç, *Jurnal*, C. 2, s. 202.

¹²² Meriç, *Jurnal*, C. 2, s. 204.

¹²³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 451.

¹²⁴ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 277-278.

¹²⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 278.

“Bu ülke 89’dan beri su alan bir gemi... Fransız İhtilali yalnız Batı feodalesinin değil, İhtiyar Şark’ın da ölüm çanı. Osmanlı bir başka medeniyetin varlığını o zaman fark eder. Henüz ne imanını kaybetmiştir, ne haysiyetini. Zirvelerden bakar diyâr-ı küfre. Avrupa maddedir, kendisi ruh. Bu tanımadığı dünyanın kesif ve müselsel taarruzları karşısında kuvvetinden şüphe etmeye başlar. Hayret, yerini hayranlığa bırakır, hayranlık teslimiyete.”¹²⁶

Askerî bozgunlardan sonra gelen dönem Osmanlı için âdeta bir ümitsizlik çağıydı. *“Bu dünya, müminler için mahpes, kâfirler için cennet”* sözünü tekrarlar- larken, Avrupa yaşayış tarzına duyulan özlem ifade ediliyordu.¹²⁷ Bu durum sonucunda askerî alanda yapılan reformlarla yetinilmemiş ve diğer alanlarda da Batı medeniyetini örnek alma çabaları başlamıştır:

“Askerî ıslahatçıların niyeti küçük bir çatlak açmaktı duvarda, belli ölçüde su geçecekti bu delikten. Oysa bir sel aktı, duvarın binlerce çatlağından fıskıran, eskiyi yıkan ve yeni bir yaşayışın tohumlarını saçan bir sel, arkası kesilmeyen bir sel, Batı, hükmü altına alacağı her yeni nesil için yeni fikirler icad ediyordu. Ondokuzuncu asır boyunca iki temayül ferman dinletti Devlet-i Aliye’ye. Bazen ahenk halinde olan, bazen çatışan iki temayül: Fransız devriminin radikal liberalizmiyle, aydınlanma çağının otorite ıslahatçılığı.”¹²⁸

Tanzimat’ı *“bir medeniyetin fethi değil, bir ırzını teslim”¹²⁹* olarak kabul eden Cemil Meriç’e göre Batı, Tanzimat ile bütün yönleriyle Osmanlı toplumsal bünyesine girme imkânını bulmuştur: *“Önce Avrupa bizden kaçıyordu, sonra biz Avrupa’dan kaçmaya başladık ve sonra o kaçışın korkunç yıkıntısı içinde Avrupa’ya döndük. Bu bir dönüş değil, bir teslim oluşturma. Tanzimat’la Avrupa girer bize, Mason localarıyla, özel mekteplerle, mürebbilerle.”¹³⁰*

Halkın içinden çıkmış, halkın acılarını tatmış, halkın ümitleriyle, zaferle- riyle, acılarıyla iştirak halinde olan, halk ile iç içe yaşayan ve dış dünya ile ilişki halinde bulunmayan *“ulema”* sınıfı, II. Mahmud’un yeniçerileri ortadan kaldırmasından sonra etkisini tamamen yitirmiş ve bu ulema sınıfının yeri- ne, Avrupa’yı gören, Avrupa okullarında tahsil yapan, Avrupa’yı sathî olarak bilen, elçiliklerle temas halinde olan ve tercüme bürosunda yetişen Tanzimat aydını, yani *“intelijansiya”* geçmiştir.¹³¹ Tanzimat ve sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat ise *“müstağrip”*dir: *“Hüviyetini kaybeden, irfanıyla alakasını kaybeden aydına müstağrip, Batının yeniçerisi diyorum.”¹³²*

Çünkü yazara göre Tanzimat dönemi aydınının temel karakteristiği, tüm benliğiyle Batıya olan bağlılığıdır:

¹²⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 133.

¹²⁷ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 278.

¹²⁸ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 280.

¹²⁹ Meriç, *Jurnal*, C. I, s. 106.

¹³⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 139.

¹³¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 331.

¹³² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 280.

“Coğrafyamızda tek kıta vardı, kafatasımızda tek yarım küre. Türkçe konuşan birer Fransızdık.

Cedlerimiz Avrupa’yı ehlileştirceklerini ummuşlardı. Namık Kemal bir fetih hülyasıdır. Namık Kemal ve nesli... ‘Asya’nın aklı- pîrânesi ile Avrupa’nın bîkr-i fikrini evlendirmek.’ Bu cihangirâne ihtiras, yerini rezil bir zevkperestliğe bıraktı. Genç Batının her nazına, her cülvesine katlanan ihtiyar bir aşık olduk.”¹³³

Görüldüğü üzere “Batının her hastalığını ithale memur bir anonim şirket”¹³⁴ gibi çalışan ve Batının imâl ettiği yeni bir insan tipi olan müstağripler, mazi ile olan bütün bağlarını kopararak, kimliksiz ve hedefsiz bir toplumun oluşmasına sebep olmuşlardır:

“Artık ne Asyalı, ne Avrupalı’dır. Ne Müslüman, ne Hıristiyan... Tek kitabın yerine binlerce kitap, tek hakikatin yerine binlerce yarı-hakikat geçer. Yıkılan bir dünyanın harabeleri arasında ülebet yaşanamaz ki. Her toplumun belli bir değerler bütününe ihtiyacı var. İrfanından kopan, ana dilini bile unutan müstağripler kafilesi kime neye bağlanacak? Sosyal bir sınıf da değildir, sosyal bir sınıfın temsilcisi de. Hakikat tek, hata sonsuz. Müstağrip, ne yeni bir dünya görüşü kurabilir ne de Batının cömertçe sunduğu türlü ideolojiler arasında seçim yapacak güçtedir. Seçmek için, anlamak lazım, anlamak için karşılaştırmak. Mukayese, irfana dayanır. Batının sosyal ve politik tarihi bilinmeden, ideolojileri kavranabilir mi? İdeoloji bir bütündür. Belli bir dünyanın sorunlarını çözmek için hazırlanmış bir bütün. Oysa müstağrip, Avrupa fikriyatını bir ilmihal gibi ezberlemeye kalkar. Bütünü kucaklayamaz, kucaklayamazdı da. Müstağripler 1960’lara kadar aynı yalanları çeşitli üsluplarla tekrarlayan bir topluluk. Aydın, efendisinin ilaçlarını çalıp içen ahmak uşak.”¹³⁵

Tanzimat, Batının istekleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş bir harekettir. Avrupa Tanzimat’tan beri Türk aydınında mukaddesi, yani İslamiyet’i öldürmek emelini kovalamıştır. Bu tahrip ameliyesi hiç değilse aydınlar kesiminde tam başarıya ulaşmış ve Türk aydını Batının arzuları doğrultusunda her kalıba giren şuursuz bir topluluk haline gelmiştir. Tanzimat aydını, Batının Hıristiyanlığa yönelttiği tenkitleri, İslam için de geçerli saymıştır. Böylece, “hür düşünceli” olmakla övünen, ananeye düşman olan, olan bir aydınlar zümresi türemiştir.¹³⁶

Batının Osmanlı’ya dönük misyoner hareketlerinin temelinde, Osmanlı’yı dinsizleştirmek, yani “etnik bir toz” haline getirmek düşüncesinin olduğunu ileri süren Cemil Meriç’e göre Batının yükselen sınıfları için dinsizlik ne kadar hayırlıysa, bizim için o kadar uğursuzdur; onlar için ilerleyiş, bizim için çözümlüş ifade eder.¹³⁷

¹³³ Meriç, *Bu Ülke*, s. 137.

¹³⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 168.

¹³⁵ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 32-33.

¹³⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 174.

¹³⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s. 178.

Tanzimat dönemindeki Batılılaşma hareketleri, saray ile etrafındaki bir avuç yabancılaşmış havasın, yani bürokrasinin eseridir.¹³⁸ Tanzimat dönemindeki Batılılaşma çabalarının öncüsü olan intelijansiya her şeyini Batıya borçlu olduğu için halk ile bağlarını tamamen koparmıştır.¹³⁹ Bu bakımdan Tanzimat'ta aydının hitap edebileceği bir zümre yoktur. Fikirlerini ancak sarayın etrafında toplanan küçücük bir bürokrasiye anlatabilmiştir.¹⁴⁰ Hâlbuki yükseliş döneminde aydın, halk ile bir bütündür:

“İmparatorluğun yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir, zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile, acıları ile... Kadıdır, müftüdür, tahrirat katibidir vs... Aynı camide namaz kılar, aynı kahvede dinlenir, aynı sofrada yemek yer. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir. Tanzimat'tan sonra durum değişir. Aydın, kendi tarihinden koptuğu ölçüde aydındır, kendi tarihinden, yani kendi insanından. Batının temsilcisi olduğu ölçüde aydın.”¹⁴¹

Bu bakımdan Tanzimat dönemi Batılılaşma hareketleri, aydın ile halk arasında varılan bir uzlaşma sonucunda meydana gelmemiş, halkın dışında gelişmiş ve toplum katında kabul görmemiştir: *“Ummanı ırmağa bağlamak isteyen bu allâmeler, bin yıllık tarihimizden habersizdiler. Bir medeniyet emri yevmilerle değiştirilemezdi. Yiğünler küskün ve muzdarip, hisarlarına çekildiler. Müstağrip, hem oyuncu, hem seyirciydi artık.”¹⁴²*

Halk tabakaları ise aydının aksine mazisine bağlı ve hürmetkârdır. Aydın, kendi değerlerine karşı başlattığı saldırıdan korunmanın tek yolunu, mazisine sığınmak da bulmuştur: *“Halk maziye çivili. Bu ahmakça bir taasub değil, insiyâki bir nefis müdafaası. Aydınların ihanetini biliyor. Korkuyor ve seziyor ki, hayatını idâme ettirmenin tek şartı hareketsizlik. Bir başka lisan konuşmaktadırlar aydınlar, halktan nefret etmektedirler.”¹⁴³*

Bundan dolayıdır ki, tarihinden ve insanından kopan Türk aydınının kaderi *“suya nakışlar çizmek”¹⁴⁴*ten öteye gidememiştir: *“Türk düşünce tarihi, ülkesiyle göbek bağı koparan bir intelijansiyanın dramı. Bu bahtsız kafilenin, bayrağını taşıyacak içtimaî bir sınıf yok. Vatanında gariptir. Alkışlayıcısı: Ekal-liyetler ve Avrupa.”¹⁴⁵*

3.3. Tek Mabut Teceddüt, Tek Mabet Avrupa: Bir Yangını Taklit

Batının düşünce tekniğini *“önce hor gördüğümüz, sonra ise fazla büyüt-tüğümüz”¹⁴⁶* inancını taşıyan Cemil Meriç'e göre Batılılaşmak, Batı irfanı ile

¹³⁸ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 390.

¹³⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 391.

¹⁴⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 28.

¹⁴¹ Meriç, *Umrandan Uygartığa*, s. 26.

¹⁴² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 25.

¹⁴³ Meriç, *Umrandan Uygartığa*, s. 27.

¹⁴⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 163.

¹⁴⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s. 138.

¹⁴⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 253.

kaynaşmaksa, Batılılaşmamız mümkün değildir. Çünkü Batı medeniyeti, sanayileşen Avrupa'nın başka bir deyişle burjuvazinin dünya görüşü olan liberalizme dayanmaktadır. Bizde ise ne sanayi vardır ne de burjuvazi. Bu bakımdan Avrupa'nın "Batılılaşınız" teklifi, "kapitalizme teslim olunuz" anlamını taşımaktadır.¹⁴⁷ Dolayısıyla tamamen yabancı olduğu bir medeniyeti taklit etmeye çalışarak Batılılaşmaya gayret sarf etmek, hiçbir olumlu sonuç getirmez:

"Bir medeniyetin başka bir medeniyete istihale etmesi ham bir hayaldir. Bu hayali çok pahalıya ödedik. Batılılaşmanın, batmak olduğunu idrak ettiğimiz zaman iş işten geçmişti. Bir medeniyet başka bir medeniyetten ancak malzeme alır. Bu malzeme bütün insanlığın ortak malıdır. Her müessese her iklimde gelişmez. Hangi müesseselerin hangi iklimlerde gelişeceği ancak uzun bir tefekkür ve sabırlı bir tetkik ile anlaşılır. Kendi tarihimizi, kendi içtimai bünyemizi bilmeden, tarihine yabancı olduğumuz, temellerine eğilmediğimiz, tezatlarından habersiz bulunduğumuz bir dünyanın siyasi müesseselerini aynen benimsemek hataların hatası idi."¹⁴⁸

Türk kimliğini, Türk toplumunu ve Türk-İslam medeniyetini küçük görüp kötüleyen, kafası, kalbi ve bütün özellikleriyle Avrupalı olmaya çalışan, "tek mâbudları teceddüd, tek mâbetleri Avrupa"¹⁴⁹ olan kişi ve düşünceleri eleştiren Cemil Meriç,¹⁵⁰ tüm benliğiyle Avrupalı gibi olmak isteyenlerin bu arzularının Batı tarafından kabul edilmediğini ve Batının gözünde "az gelişmiş" bir ülke imajı taşıdığını inanır:

"Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, 'Ben Avrupalıyım' demeğe başladı, 'Asya bir cüzzamlılar diyarıdır.' Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara ve kulağına: 'Hayır delikanlı, diye fışıldadılar, 'sen bir az gelişmişsin.' Ve Hıristiyan Batının göğsümüze iliştirdiği bu idam yaftasını, bir 'nişân-ı zîşân' gibi gururla benimsedi aydınlarımız."¹⁵¹

Cemil Meriç'e göre Batılılaşma sevdası yüzünden kendimizi "Batının imal ettiği çarpıtıcı bir aynadan seyrediyor, daha doğrusu, bu aynadaki hayale göre inşa etmeye"¹⁵² ve Batının ölçüleri doğrultusunda oluşturmaya çalışıyoruz. Bu bakımdan bu tip bir Batılılaşma anlayışı bize kimliksizlikten başka bir şey kazandırmamaktadır:

"Batılılaşmak bize ne kazandırıyor? Şahsiyetsizlik, erimek, yok olmak. Benimsediğimiz bir idam hükmüdür. Avrupalılar için Doğulaşmak diye bir şey tasavvur edebilir misiniz? Düşüncede, teknikte, tıpta, ilimde asırlarca

¹⁴⁷ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 33.

¹⁴⁸ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 391.

¹⁴⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 174.

¹⁵⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s. 154-159.

¹⁵¹ Meriç, *Bu Ülke*, s. 96.

¹⁵² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 69.

ilerde olduğumuz halde. Medeniyetler irreductible'dir (birbirlerine indirgenemezler). Batı benim anti-tezimdir. Ben, Batıyı yok etmek için, temessül etmek için asırlarca savaşmışım.

*'Ben-i âdem aza-yı yek digerent' (insan, insana muhtaçtır). Tamam, fakat o bana saygı gösterdikçe. Medeniyetler temessül edilemez. Belli bir seviyeye gelen insan için insanlık bir bütündür. Eğer, millet çapında düşüneneceksek, millet vardır, Osmanlı kültürü vardır, biz varız. Batının teknik üstünlüğü vardır, o kadar.'*¹⁵³

Tekniğin tek hedefi insanın saadeti olmalıdır. Bir madde medeniyeti olan Batı,¹⁵⁴ bu manada kişileri doyuma ulaştıramamıştır. Yazara göre bugün Batı çöküş halindedir, biz ise orada bir medeniyetin rüyasını yaşıyoruz. Avrupa ilahinin yerine beşeriye, beşerinin yerine maddiyi geçirdiği için yıkılış içindedir. Bu bakımdan Türk toplumu bir "yangın"ı taklit etmek istemektedir.¹⁵⁵ Türk toplumu, Batıyı taklit ederek değil, ancak kendi sahip olduğu değerler ile huzur ve mutluluğu yakalayabilir: "İdeal, insanın saadetidir. Hürriyet ve sosyal adaleti Avrupa gerçekleştirememiştir. Batı teknolojiye, günlük huzura yöneliktir. İslam hürriyet ve sosyal adalete."¹⁵⁶

Batılılaşmayı, doğrudan doğruya İslamiyet'ten uzaklaşmak, kendi tarihimizden, kendi ülkemizden ve kendi şartlarımızdan kopmak olarak algılayan Cemil Meriç'e göre Avrupa, sadece imanından kopmuş, hiçbir yere bağlanamamış insanlar için ister istemez bir yere bağlanma ihtiyacıdır.¹⁵⁷ Avrupa medeniyeti kendi kendine âşıktır. Bu bakımdan Batıdan gelen her düşünceye karşı büyük bir şüphe ile bakmak ve kendi irfan hazinelerimize dönmek zorundayız.¹⁵⁸ Bu bağlamda Batı ile yapacağımız mücadeleye ilk önce "kelimeler dünyası"ndan başlamalıyız.¹⁵⁹ Çünkü Batının mefhumları, yaşamadığımız mefhumlardır.¹⁶⁰

Bütün bu olumsuzluklarına rağmen, Batıya tam manasıyla sırtımızı dönmek de yanlışır. Çünkü kendimizi tanımak için ilk önce Batıyı tanımamız gereklidir:

"Elbette ki Batıyı tanımak zorundayız. Evvelâ düşman olarak, sonra kendi kendimizi tanımak için. Önce kendimizi, fakat kendimizi tanımak için de birlikte Batıyı tanımalıyız. Batıyı bütünüyle doğru kabul edemeyiz. Hakikatte hiçbir düşünce düşman değildir, her düşünce kanımıza karıştırılmak, millileştirmek şartıyla doğrudur.

İman mutlaktr, ilim parçadır.

İdrak 60'tan sonra, yâni Batı bütün dişleri- tınaklarıyla karşımıza çıktığı zaman oldu. Nefis müdafaaı idrâke, şuura ve ilme dayanır. Dünyanın

¹⁵³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 270.

¹⁵⁴ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 302.

¹⁵⁵ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 309.

¹⁵⁶ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 285.

¹⁵⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 397.

¹⁵⁸ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 304.

¹⁵⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 304.

¹⁶⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 326.

*en büyük medeniyetini kurmuş bir ülkenin çocuklarıyız. Karşımızda bir cihan-ı husumet vardır. Tanımamak suretiyle kurtulamayız Batıdan; onun hakikatını idrâk zorundayız.*¹⁶¹

Türkiye'nin kendisi kalması, insanlığın bütün keşiflerinden, bütün fetihlerinden faydalanarak ihtişamlı mazisine layık bir istikbal inşa etmesi arzusu içerisinde olan Cemil Meriç'e göre Batıdan yapılan iktibaslar, şuurlu olmak, aklın ve tecrübenin süzgecinden geçmek ve içtimai bünyeye uymak şartıyla faydalıdır. Ancak, Batının bize teklif ettiği müesseseleri değil, kendi ihtiyacımız olan unsurları almak şartıyla.¹⁶² Bu noktada şu hususu da unutmamak gerekir ki, Batıyı Batı yapan fikri temeller, insanlığın ve İslam'ın ortak hazinesinden alınmıştır. Bundan dolayı bizim için söz konusu olan, bir geriye dönüştür, yâni kaybettiğimiz hazinelere tekrar sahip çıkmaktır.¹⁶³

Mazimizden kopmadan gerçekleştirilecek bir kalkınma hamlesi sayesinde Türk toplumu ayakta kalabilir. Çünkü *"geçmiş, geleceğin malzemesidir."*¹⁶⁴ Durum bu halde iken, Türk toplumunun mazisini yâni kendisini tanımadığı fikrinde olan Cemil Meriç'e göre kendini tanımayanların başka dünyaları tanıması da imkânsızdır: *"Tanımamışız kendimizi. Başkalarını nasıl tanıyabilirdik? Avrupa'yı Avrupa'nın istediği kadar tanıdık. Asya, kâşifini bekleyen bir seyyare, İslamiyet, mavi sakalın kırkinci odası. Tanımıyoruz kendimizi, tanımak da istemiyoruz. Yaşamak istiyorsak, dünyadaki yerimizi bilmek zorundayız."*¹⁶⁵

3.4. Sakson Köleleri: Çölde Vaazlar Veren Meczuplar

Türk aydınlarını, *"Batının her hastalığını ithale memur bir anonim şirket"*e benzeten¹⁶⁶ Cemil Meriç'e göre Türk aydını hür düşünceden uzaktır ve *"körlerin mağarası"*ndadır.¹⁶⁷ Bu bakımdan da ideolojilerin kölesi durumuna düşmüştür. Türk aydını, Batıya ait ve ancak Batı toplumlarında uygulanabilecek sistemleri Türk toplumuna benimsetmeye çalışmıştır. Bundan dolayı Türk aydınının bariz özelliği, Batı kaynaklı ideolojilere karşı aşırı zaaf içerisinde olmasıdır: *"Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış: efendilerinin adı yazılırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi: marksist, leninist, maoist..."*¹⁶⁸

Türk aydınının başlıca derdi, bir düşünce geleneğinden mahrum olmaktır.¹⁶⁹ Bu eksiklikten dolayı da tüm benliğiyle Batının etkisinde kalmış ve Batının teşvikleriyle mazisini tahrip ve tahrip etmiştir: *"1917'ye kadar Türk aydını denen cenin-i sâkit Avrupa'nın eline tutuşturduğu kâğıdı zorlukla heceleyen bir şakirttir. 1917'den sonra da SSCB'nin kağıdını okur. Mazisinden, ihtişamından*

¹⁶¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 293.

¹⁶² Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 392.

¹⁶³ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 393.

¹⁶⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 79.

¹⁶⁵ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 80.

¹⁶⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s. 168.

¹⁶⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 194.

¹⁶⁸ Cemil Meriç, "Sakson Köleleri", *Hisar Dergisi*, C. XV, S. 136, Nisan 1975, s. 3.

¹⁶⁹ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 401.

utanan ve Avrupalı dostları gücenmesinler diye hazinelerini gübre ile saklayan gafil bir çocuktur Türk aydını.”¹⁷⁰

Türk aydınını, “kendi dünyasından kopmuş bir kazazede”ye ve “kendi medeniyetini inkâr ettikten sonra, ölü medeniyetlerden kendisine ecdat arayan, cami avlusunda bulunmuş bir çocuğa” benzeten Cemil Meriç,¹⁷¹ bu bakımdan Türk aydınının bir kimlik erozyonu içerisinde olduğu fikrindedir: “Millet, intelijansyasıyla millettir. Kendisinden utanan bir intelijansya ne getirebilir? Müslüman değildir, Türk değildir, Anadolu’yla hiçbir münasebeti yoktur.”¹⁷²

Türkiye’de aydın ile halk arasında bir kopukluk vardır. Türk aydını kendisinden utanmakta, başka bir milletin tebaası olmak arzusunu duymakta,¹⁷³ kendi ülkesi ve insanını aşağılamaktadır:

*“Her dudakta aynı rezil şikâyet: yaşanmaz bu memlekette! Neden?
Efendilerimizi rahatsız eden bu toz bulutu, bu lağım kokusu, bu insan ve makine uğultusu mu? Hayır, onlar Türkiye’nin insanından şikâyetçi. İnsanından, yani kendilerinden. Aynaya tahammülleri yok. Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını ‘yaşanmaz’laştıranlardır.
Türk Aydını, Kitâb-ı Mukaddes’in Serseri Yahudisi... Hangi Türk aydını?
Kaçanlar ne Türk, ne aydın. Bu firar bir Kabil kompleksi.”¹⁷⁴*

Kendisi düşünmediği için Türk milletinin de düşünmediğini sanan, kendi yurdunda doğan her fikri “gerici” olarak kabul eden¹⁷⁵ ve böylece kendi ülkesi ile barışık bir halde bulunmayan Türk aydını, “çölde vaazlar veren meczub”¹⁷⁶ gibidir. Yazara göre bundan dolayıdır ki, Türk aydınının kaderi, ancak “mah-pesinde şarkılar söylemek”¹⁷⁷den ibaret kalmıştır:

“Aydın, ne mâzisini bilir ne gelecek hakkında aydınlık tasavvurları vardır. Ülkesi ile göbük bağı çoktan kopartmıştır, ülkesi ve tarihiyle... Bu gölge - aydınlığın ayırıcı vasıfları kendi kendilerini küçümsemek. Türk düşünemez bu efendilere göre, düşünemez, çünkü kendileri düşünemezler. Ama onlara Türk diyebilir miyiz acaba? Avrupa’nın en sefil yazarı erişilmez bir zirvedir, bu efendiler için. Hakikatte Avrupa’yı da Asya’yı da tanımazlar. Hür düşüncenin olmadığı yerde intelijansiya da yoktur.”¹⁷⁸

Cemil Meriç’e göre Türk aydını, ilk önce dilini, tarihini ve kendisi için bir şeref olan İslamiyet’i bilmelidir.¹⁷⁹ Çünkü gerçek aydın, ülkesinin haklarını, dünyaya haykırmakla görevlidir. Herhangi bir sınıfın demagogu olmadan ül-

¹⁷⁰ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 253.

¹⁷¹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 305.

¹⁷² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 196.

¹⁷³ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 267.

¹⁷⁴ Meriç, *Bu Ülke*, s. 95.

¹⁷⁵ Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, s. 47.

¹⁷⁶ Cemil Meriç, “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. X, S. 76, Nisan 1970, s. 10.

¹⁷⁷ Meriç, *Jurnal*, C. 2, s. 188.

¹⁷⁸ Meriç, “Aydınlık Olmayan Bir Mefhum: Aydın”, *Hisar Dergisi*, S. 142, s. 5.

¹⁷⁹ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 348.

kesini müdafaa etmek, vazifelerin en büyüğüdür.¹⁸⁰ Durum bu merkezde iken, Türk aydını bu sorumluluklarını yerine getirmede kayıtsızlık içerisindeydi.¹⁸¹

Türk aydınının, Türkiye'nin yeterince "hür" olmadığını ileri sürerek kendi ülkesine yüz çevirip Batıya yönelmesi, samimiyetten uzak bir davranıştır: "Bu kaçış, bir kendini arayış da değil, pervanenin ışığa koşması da. Hürriyet, hürriyet... ne hürriyeti? Mevcut hürriyetleri kullanıyor musun? 1963 Türkiye'si Voltaire'ler Fransa'sından yüz kere daha hür. Voltaire'ler nerede?"¹⁸²

Türk aydını, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı kalmamalıdır. Ancak, peşin hükümlere de iltifat etmemeli ve olayları kendi kafasıyla inceleyip, değerlendirebilmelidir. Bunları yapabilmek için de aydın; dürüst, uyanık ve cesur olmalıdır. Çünkü gerçek aydın bir bilgi hamalı değildir. Aksi-ne hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir.¹⁸³ Bu bağlamda yazara göre Türk aydınının eksikliği, "sevgi" ve "tesamüh"dür. Türk aydını, insanından kopmuş ve kendi gerçeklerini de dünyayı da tanımamaktadır. Bundan dolayı da boşluk içerisindeydi.¹⁸⁴ Hâlbuki gerçek aydınının vasıfları ve misyonu şunlar olmalıdır:

"Aydın olmak için önce insan olmak lazım. İnsan, mukaddesi olandır. İnsan hurlaşmaz, konuşur. Maruz kalmaz, seçer. Aydın kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi. Aydın yapan, uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan bir teccüs... Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah, kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok. Demokrasiden önce 'demopedi' (halkın terbiyesi). Demek ki, kalem sahiplerine düşen ilk vazife, telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kıskırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi, başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler tarihe mal olur, tarihe yani ebediyete."¹⁸⁵

Sonuç

Cemil Meriç Doğu, Batı ve Türk toplumlarının yapısını, bu medeniyetleri meydana getiren unsurları tarihi gelişimlerini de içine alacak şekilde çok geniş bir perspektif içinde incelemiş ve eserlerinde bu toplumların medeniyet tasavvurlarını ayrıntılı olarak karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmiştir.

Cemil Meriç için, birçok dinlerin kaynağı olan Doğu toplumlarının hayat akışı, büyük oranda dinî motiflerden etkilenerek şekillenmiştir. Doğuda din ve toplumsal yapı birbirinin içine geçmiş girift bir bütün gibidir. Toplumdaki dinî normlar ve anlayışlar, sosyal yaşayışın düzenlenmesinde en etkin unsur olmuştur. Doğuda, nasıl dinî olgular toplum yaşamı üzerinde etkili olduysa, toplumsal şartlar ve olaylar da dinî hayat üzerinde etkili olmuştur.

¹⁸⁰ Meriç, *Jurnal*, C. 2, s. 209.

¹⁸¹ Meriç, *Jurnal*, C. I, s. 85-86.

¹⁸² Meriç, *Jurnal*, C. I, s. 106.

¹⁸³ Meriç, *Mağaradakiler*, s. 390-391.

¹⁸⁴ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 452.

¹⁸⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s. 453-454.

Cemil Meriç'e göre Batı toplumlarında din, Ortaçağda merkezi bir öneme sahiptir ve sosyal hayat, tamamen dini değerler doğrultusunda şekillenmiştir. Ortaçağ sonlarına doğru Batı, bir dizi değişim sürecine girmiş ve bunun sonucunda toplumsal hayatta dinin önemi ve etkisi azalmış, dinin yerine "akıl" ve "bilim" geçmiştir. Bu anlayış değişimiyle beraber, yükselen sınıf olan burjuvazinin katkıları sonucunda Batı, maddi alanda büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Kapitalizmin başarıları sayesinde ekonomik refah artmış, ancak her şeye iktisadi açıdan bakma tutumunun toplumsal katmanlara yerleşmesi ile beraber, kişilerin ruh dünyası ihmal edilmeye başlanmıştır. Toplumsal düzende, sanayileşme ile başlayan "makineleşmiş" hayat düzeni, "eşyalaşma" ve "yabancılaşma"ya yol açmış ve bu durum toplumda huzursuzluk ve bunalımların ortaya çıkmasına ve kapitalist rejime karşı Sosyalizm, Marksizm, Anarşizm gibi tepki düşüncelerinin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Ancak dinin yerini tutamayan bu ideolojiler de Batıda dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisinin azalmasıyla başlayan yalnızlık ve bunalım ortamını hafifletmemiş ve Batı, biraz geç olmakla beraber çareyi, tekrar dinin toplumsal düzende etkin bir şekilde yapılanmasını hayata geçirmeye çalışmakta bulmuştur.

Cemil Meriç'in gözünde bir ideal-tip olarak canlandırılan ve "mucize" bir medeniyet olarak kabul edilen Osmanlı toplumsal yapısında İslam, bütünlükçü bir rol oynamıştır. Osmanlı, yıllar boyunca güçlü bir şekilde ayakta kalmış ve dünyanın hâkimi olmuştur. Tanzimat ile başlayan Batıyı örnek alarak yenileşme çabaları sonucunda Osmanlı toplumsal yapısında çeşitli bozulmalar meydana gelmiştir. Devlet adamları ve aydınlar tarafından şuursuzca ve mâzide taşınan değerler dikkate alınmadan girilen Batılılaşma hareketleri Osmanlı'nın yıkılışına sebep olmuştur.

Batıdan gelen her türlü şey karşısında son derece dikkatli davranmamız gerektiğini belirten Cemil Meriç'e göre bu anlamda bütün Batı kaynaklı ideolojiler, Batının diğer toplumları Batılılaştırma çabalarının bir ürünüdür. Türk toplumunun, dinine, mazisine ve kültürüne sırtını dönerek, tüm benliğiyle Batılılaşmaya çalışması son iki yüz yıllık tarihimizin bir özetiştir. Cemil Meriç bu tür bir "öykünme" psikolojisi içerisinde ortaya çıkan Batılılaşmaya karşıdır. Çünkü Türk toplumu, Batının geçirdiği evreleri yaşamamış ve Batıdan ayrı değer ve inançlara sahip, sınıfsız bir toplumdur. Bu bakımdan Batı kaynaklı ürünleri, ayrı bir toplumsal yapıya sahip olan Türkiye'ye aktarmak, sosyal bünyede çeşitli rahatsızlıkların oluşmasına sebep olmaktadır. Batı medeniyetine tamamen kayıtsız kalmak da doğru değildir. Batıda ortaya çıkan ve sosyal bünyemize uyan hususlar, milli kimliğimiz altında yeniden değerlendirilerek alınabilir. Mâziden kopmadan ve kültürel mirasımıza sahip çıkarak kalkınmak, Türk toplumunun önünü açacak en emin yoldur. Bunu gerçekleştirmede Türk aydınına da önemli görevler düşmektedir. Türk aydını inancına, mâzisine ve kimliğine sahip çıkarak, halk ile ayrı ayrı kutuplarda durmaktan vazgeçmeli ve Türk toplumu ile aynı çatı altında birleşmelidir.

Kaynaklar

- MERİÇ, C.: “Aydınlık Olmayan Bir Mefhum: Aydın”, *Hisar Dergisi*, C. XV, S. 142, Ekim 1975.
- _____ : “Bâtıldan Abese”, *Hisar Dergisi*, C. XIII, S. 113, Mayıs 1973.
- _____ : *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- _____ : *Bir Faciânın Hikâyesi*, Umran Yayınları, Ankara 1981.
- _____ : *Bu Ülke*, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- _____ : “Dünya Görüşleri”, *Hisar Dergisi*, C. XV, S. 139, Temmuz 1975.
- _____ : “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. VIII, S. 52, Nisan 1968.
- _____ : “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. X, S. 74, Şubat 1970.
- _____ : “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. X, S. 76, Nisan 1970.
- _____ : “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. X, S. 81, Eylül 1970.
- _____ : “Fildişi Kuleden”, *Hisar Dergisi*, C. XIII, S. 109, Ocak 1973.
- _____ : *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- _____ : *Jurnal*, C. I, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- _____ : *Jurnal*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- _____ : *Kırk Ambar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- _____ : *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- _____ : *Mağaradakiler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
- _____ : *Umrandan Uygarlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- _____ : “Sakson Köleleri”, *Hisar Dergisi*, C. XV, S. 136, Nisan 1975.
- _____ : *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.